

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Λειτουργική

Ενότητα 8: Βασικά θέματα Θεολογίας της λατρείας

Γεώργιος Φίλιας
Θεολογική Σχολή
Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Περιεχόμενα ενότητας

Λατρεία και Εκκλησιολογία, Η έννοια του «μυστηρίου», Λατρεία και εσχατολογία, Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας

Α) Λατρεία και Εκκλησιολογία

(1 από 3)

- Μέσα από τη Λατρεία, η Εκκλησία προσλαμβάνει την κτιστή πραγματικότητα: χώρος, χρόνος, ύλη και τέχνη καθίστανται- μέσω της Λατρείας- φορείς χάριτος και αγιασμού.
- Μέσα στη Λατρεία (κυρίως δια του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας) πραγματώνεται η έννοια της Εκκλησίας ως κοινωνίας και συνύπαρξης προσώπων.
- Ο μυστηριακός (λατρευτικός) χαρακτήρας της Εκκλησίας την καθιστά «Σώμα Χριστού»: οι μετέχοντες στη Λατρεία ενώνονται με τη θεωμένη ανθρωπότητα του Χριστού (για το λόγο αυτό ο Ιωάννης Χρυσόστομος αποκαλεί την Εκκλησία «γένος έν Θεού και ανθρώπων».
- Μετά την Πεντηκοστή (σύσταση της Εκκλησίας) οι πιστοί κοινωνούν την ανθρώπινη φύση του Κυρίου, ενωμένη με τη δόξα της Θεότητάς Του.

A) Λατρεία και Εκκλησιολογία

(2 από 3)

- Με τη «συστολή» των Τιμίων Δώρων (μετά από τη Θεία Μετάληψη) μέσα στο άγιο Ποτήριο είναι συναγμένη ολόκληρη η Εκκλησία (αγίων και υπολοίπων μελών/ στρατευομένη και θριαμβεύουσα): με τη μυστηριακή συσσωμάτωση με το Χριστό η Εκκλησία αναδεικνύεται σε «Μητέρα» που «γεννά τους ανθρώπους εν τω Θεώ».
- Λατρεία: ο χώρος, στον οποίο πραγματώνεται η ιστορική ύπαρξη της Εκκλησίας (χωρίς τη Λατρεία, η Εκκλησία θα ήταν μια ασαφής και θεωρητική έννοια).
- Η Λατρεία προστατεύει την Εκκλησία από μία ατομιστική ευσέβεια, εφόσον μέσα στη Λατρεία τα μέλη της Εκκλησίας δεν αγιάζονται ατομικώς, αλλά συλλογικώς (ως μέλη μιας κοινότητας και όχι ως άτομα): μέσα από τη Λατρεία, ο πιστός δηλώνει τη μετοχή του στο «Κυριακό σώμα» (το σώμα του Κυρίου), δηλαδή δηλώνει την εκκλησιαστικότητά του.
- Στη λειτουργική σύναξη το εκκλησιαστικό σώμα φανερώνεται ως «κοινωνία εν τόπω και χρόνω».

A) Λατρεία και Εκκλησιολογία

(3 από 3)

- Με τη σύναξη «επί το αυτό» (Θεία Λειτουργία) φανερώνεται αισθητά η Εκκλησία· γι' αυτό ουδείς πιστός εξαιρείται από την Εκκλησία, εφόσον ουδείς εξαιρείται και από τη Λατρεία.
- «Σύναξη»: ο πρωταρχικός τύπος της Ευχαριστίας· «Ευχαριστία»: ο πρωταρχικός τύπος της Εκκλησίας.
- Η δομή και η γλώσσα της Θείας Λειτουργίας προσδιορίζονται από το γεγονός της συνάξεως: όλες οι ευχές είναι σε πληθυντικό αριθμό.
- Η οργάνωση της ζωής της Εκκλησίας θεμελιώνεται στη Λατρεία της· εντός της λειτουργικής σύναξης, άλλωστε, ενεργοποιούνται τα λειτουργήματα της Εκκλησίας.
- Ν. Καβάσιλας: η Εκκλησία σημαίνεται εν τοις μυστηρίοις/ Η εμπροϋπόθετη (συνειδητή) συμμετοχή στα Μυστήρια σηματοδοτεί την ουσιαστική ένταξη του πιστού στο εκκλησιαστικό σώμα.

B) Η Έννοια του Μυστηρίου (1 από 3)

- «Μυστήριο»: εκ του ρήματος «μύω» (κλείνω τους οφθαλμούς ή το στόμα).
- Στην αρχαία Ελλάδα ο όρος δήλωνε τη «θρησκευτική τελετή», η οποία είχε αποκρυφιστικά στοιχεία (δηλαδή, σχετικά με αυτήν γνώριζαν κάποιοι λίγοι, οι «μυημένοι»).
- Στην Καινή Διαθήκη ο όρος «Μυστήριο» δεν έχει αποκρυφιστική έννοια, αλλά δηλώνει τη βαθύτατη ιερότητα ενός γεγονότος: έτσι τα Ευαγγέλια αποκαλούν το Βασίλειον του Θεού ως «μυστικόν» (Μκ. 4, 117· Μτ. 13, 11· Λκ. 8, 10), ο δε απ. Παύλος αποκαλεί ως «Μυστήριο» το έργο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου (Κολ. 1, 16: *Μυστήριον το αποκεκρυμμένον από των αιώνων και των γενεών*), αλλά και τον Γάμο (Εφ. 5, 32).

B) Η Έννοια του Μυστηρίου (2 από 3)

- Επειδή ο όρος «Μυστήριο» στη χριστιανική Λατρεία δεν περιέχει την έννοια των «απόκρυφων» πράξεων, ο Ιουστίνος, Φιλόσοφος και Μάρτυρας (2^{ος} αι.), αντιδιαστέλλει τη Θεία Ευχαριστία από τα Μυστήρια του Μίθρα/ Την ίδια εποχή, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς τονίζει ότι τα παγανιστικά μυστήρια ήταν «εξ ολοκλήρου εστερημένα της χριστιανικής μυστηριακής έννοιας» (ονομάζει τα χριστιανικά Μυστήρια ως «άγια» και «αληθή»).
- Η θεολογία της Λατρείας τονίζει την αλήθεια ότι μέσα από τα «Μυστήρια» οι πιστοί οικειοποιούνται τη Χάρη του Θεού· επομένως, όχι μόνο δεν υπάρχει -στο χριστιανικό Μυστήριο- η έννοια του «απόκρυφου», αλλά διαδηλώνεται η ακριβώς αντίθετη έννοια (του προσφερόμενου για όλους τους πιστούς).

B) Η Έννοια του Μυστηρίου (3 από 3)

- Γι αυτό (όπως σημειώνει ο Ιωάννης Χρυσόστομος) η Εκκλησία έχει «άπειρα μυστήρια», με την έννοια της παροχής στους πιστούς πολλών ευκαιριών οικειοποιήσεως της Θείας Χάριτος δια της συμμετοχής τους στη Λατρεία της/ Ο αριθμός «επτά» για τα Μυστήρια δεν περιορίζει αριθμητικώς τις προσφερόμενες δυνατότητες μετοχής στη Χάρη του Θεού.
- Βασικός χαρακτήρας των Μυστηρίων είναι ο Χριστολογικός, εφόσον ο σκοπός της ενανθρωπίσεως του Χριστού υπήρξε αγιαστικός· όπως σημειώνει ο Συμεών Θεσσαλονίκης, *ο Χριστός, καθ' ημάς γεγονός, ίνα αγιάση ημάς διπλούς όντας, και μυστηρίων εδεήθη, και διπλώς ημίν την χάριν εβράβευσεν.*
- Η Θεία Ευχαριστία, ως η ανακεφαλαίωση του μυστηρίου της σωτηρίας, αποκαλείται ως «Μυστήριο μυστηρίων».

Γ) Λατρεία και Εσχατολογία (Η όγδοη ημέρα στη Λατρεία της Εκκλησίας) (1 από 5)

- Ως «όγδοη» ημέρα οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς εννοούν την περίοδο που υπερβαίνει τον εγκόσμιο χρόνο (η εβδομάδα έχει επτά ημέρες· μία «όγδοη» ημέρα σημαίνει το χρόνο πέρα από τα όρια της εβδομάδας)/ Επομένως, υπό τον όρο αυτό εννοούν την περίοδο πέρα από το χρόνο: την αιωνιότητα, την αχρονική περίοδο («ανέσπερος ημέρα»).
- Στη Λατρεία της Εκκλησίας υπάρχουν Ακολουθίες, οι οποίες συνδέονται με την όγδοη ημέρα· οι Ακολουθίες αυτές παραπέμπουν στα «έσχατα», δηλαδή στην «άληκτο» περίοδο που θα αρχίσει με τη Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου.
- Μία πρώτη από τις λατρευτικές εκδηλώσεις που συνδέονται με την αιωνιότητα είναι η ευχή της ονοματοδοσίας του βρέφους, οκτώ ημέρες μετά από τη γέννησή του/ Πρόκειται περί της *Ευχής εις το κατασφραγίσαι παιδίον, λαμβάνον όνομα τη ογδόη ημέρα της γεννήσεως αυτού*.

Γ) Λατρεία και Εσχατολογία (Η όγδοη ημέρα στη Λατρεία της Εκκλησίας) (2 από 5)

- Η ευχή της ονοματοδοσίας κατά την ογδόη ημέρα από τη γέννηση του βρέφους διατυπώνει το αίτημα «να σημειωθεί το φως του Θεού στο πρόσωπο του βρέφους»/ Η έννοια του «φωτός» παραπέμπει στο πρώτο στοιχείο της δημιουργίας του κόσμου και, επομένως, εισάγει στην έννοια μιας «νέας δημιουργίας» για το βρέφος που λαμβάνει όνομα· φέροντας το συγκεκριμένο όνομα, ο άνθρωπος θα εισέλθει στη «νέα δημιουργία» της Βασιλείας του Θεού (βλ. Β' Πετρ. 3, 13: προσδοκία «καινών ουρανών» και «καινής γης», δηλαδή νέας δημιουργίας)/ Γι αυτό και η ευχή της ονοματοδοσίας παρακαλεί το Θεό να παραμείνει «ανεξάρνητο» το διδόμενο όνομα, δηλαδή ο ονοματοδοτούμενος να μην απαρνηθεί τη χριστιανική του ιδιότητα.

Γ) Λατρεία και Εσχατολογία (Η όγδοη ημέρα στη Λατρεία της Εκκλησίας) (3 από 5)

- Η «απόλυση» του βαπτιζόμενου κατά την όγδοη ημέρα μετά από το Βάπτισμά του: η Ακολουθία της απολούσεως τελείται σήμερα εντός του Βαπτίσματος (στο τέλος της Ακολουθίας)/ Το Βάπτισμα θεωρείται ως «αναγέννηση» του ανθρώπου (Ιω. 3, 5: *Εάν μη τις γεννηθή εξ ύδατος και Πνεύματος, ου δύναται εισελθείν εις την βασιλείαν του Θεού*)/ Όπως στην Ακολουθία της ονοματοδοσίας, έτσι και στην Ακολουθία της απολούσεως διατυπώνονται τα εσχατολογικά αιτήματα να «παραμείνει για πάντοτε ο φωτισμός του προσώπου του Θεού» στον νεοφώτιστο και να διαφυλάξει ο Θεός «τον θυρέο της πίστεως» του νεοφώτιστου «ανεπιβούλευτο» από εχθρούς.

Γ) Λατρεία και Εσχατολογία (Η όγδοη ημέρα στη Λατρεία της Εκκλησίας) (4 από 5)

- Η «έπαρση» («λύση») των στεφάνων οκτώ ημέρες μετά από το Γάμο: στην ευχή της «επάρσεως» των στεφάνων διατυπώνεται το αίτημα «να παραλάβει ο Θεός τα στέφανα των νεονύμφων στη Βασιλεία Του, άσπιλα και αμώμητα και ανεπιβούλευτα και να τα διατηρήσει αιώνια»/ Η ευχή αυτή παραπέμπει στη «Βασιλεία του Θεού» και καταδεικνύει την αιωνιότητα του Γάμου.
- Η ευχή του «αποκουκουλισμού» οκτώ ημέρες μετά από τη μοναστική κουρά (σήμερα διαβάζεται στο τέλος της μοναστικής κουράς): η μοναστική κουρά θεωρείται ως «δεύτερο Βάπτισμα», η δε ευχή του «αποκουκουλισμού» είναι αντίστοιχη της ευχής της «απολούσεως» στο Βάπτισμα/ Η ευχή του αποκουκουλισμού κατά την ογδόη ημέρα από τη μοναστική κουρά προβάλλει την αλήθεια ότι η μοναστική ζωή εισάγει τον κειρόμενο μοναχό -διά της Μετανοίας- στην αιωνιότητα.

Γ) Λατρεία και Εσχατολογία (Η όγδοη ημέρα στη Λατρεία της Εκκλησίας) (5 από 5)

- Η τέλεση της Θείας Λειτουργίας επί οκτώ ημέρες μετά από τα Εγκαίνια του ναού: η εσχατολογική πτυχή του εορτασμού των Εγκαινίων επί οκταήμερο συνυφαίνεται με την τέλεση του κατ' εξοχήν εσχατολογικού Μυστηρίου (της Θείας Ευχαριστίας), μέσω του οποίου βιώνουμε την αντιστοιχία του επίγειου ναού με τον ουράνιο.

Δ) Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας (1 από 6)

- Τα βυζαντινά υπομνήματα της Θείας Λειτουργίας: ερμηνεία και εμβάθυνση στις έννοιες και την ευχαριστιακή θεολογία (Περί της εκκλησιαστικής ιεραρχίας που αποδίδεται στον Διονύσιο Αρεοπαγίτη/ «Μυσταγωγία» του αγ. Μαξίμου του Ομολογητή/ «Ιστορία εκκλησιαστική και μυστική θεωρία» του Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως/ «Προθεωρία κεφαλαιώδης των εν τη θεία Λειτουργία γινομένων συμβόλων και μυστηρίων» του Θεοδώρου Ανδίδων/ «Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας» του Νικολάου Καβάσιλα/ «Ερμηνεία περί του θείου ναού και της θείας μυσταγωγίας» του Συμεών Θεσσαλονίκης).
- «Μυσταγωγική» κατήχηση: η πνευματική χειραγώγηση στην βαθύτερη έννοια (στη ιερότητα) του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.

Δ) Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας (2 από 6)

- Όπως ισχύει για την ερμηνεία των βιβλικών κειμένων, η Θεία Λειτουργία ερμηνεύεται ως ανάμνηση ενός γεγονότος του παρελθόντος, ως εικόνα μιας αλήθειας του παρόντος και ως αναγγελία και πρόγευση μιας μελλοντικής (εσχατολογικής) ολοκλήρωσης.
- Ο «συμβολισμός»: συνάφεια βιβλικής τυπολογίας και ελληνικής φιλοσοφίας.
- «Εικόνα»: η μετάθεση μιας αισθητής πραγματικότητας στο χώρο του νοητού.
- Οι δύο ερμηνευτικές θεολογικές σχολές: της Αλεξάνδρειας και της Αντιόχειας.
- Σχολή της Αλεξάνδρειας: η Θεία Ευχαριστία αποτελεί εικόνα μιας ουράνιας πραγματικότητας (αρχή της αναλογίας).
- Σχολή της Αντιόχειας: η Θεία Ευχαριστία αποτελεί εικόνα της επίγειας ζωής του Χριστού (ιστορική ερμηνεία).

Δ) Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας (3 από 6)

- Έτσι αναφερόμαστε σε «αναγωγική μυσταγωγία» των αλεξανδρινών και σε «ιστορική μυσταγωγία» των αντιοχειανών.
- Για την αλεξανδρινή σχολή οι έννοιες «μυστική» και «συμβολική» ερμηνεία της Θ. Λειτουργίας είναι ταυτόσημες/ παραπλήσια έννοια με τον «συμβολισμό» είναι η «αλληγορία».
- Η «αλληγορία» στην ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας σχετίζεται με την έννοια του «αινίγματος» (δηλαδή μιας ερμηνείας των τελουμένων στη Θεία Λειτουργία, η οποία -ερμηνεία- δεν είναι αυτονόητη για τον καθένα).
- Η προσέγγιση της βαθύτερης συνάφειας μεταξύ συμβόλου και σημαινομένου εξαρτάται από την πνευματικότητα του ανθρώπου.

Δ) Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας (4 από 6)

- Ωριγένης (αλεξανδρινή ερμηνεία): το «Σώμα του Κυρίου» κατά την επιτέλεση της Θείας Ευχαριστίας είναι «τυπικό και συμβολικό»/Ο Ωριγένης θεωρεί ότι η Θεία Μετάληψη κατά τη Θεία Ευχαριστία είναι «σύμβολο της παρούσας και της μέλλουσας μεταλήψεως του Λόγου από την ψυχή του ανθρώπου».
- Η αλεξανδρινή σχολή ερμηνείας της Θείας Λειτουργίας ανέπτυξε τη βιβλική τυπολογική ερμηνεία: η Θεία Λειτουργία ερμηνεύεται με βάση τις «προτυπώσεις» της Παλαιάς Διαθήκης.
- «Τυπολογική ερμηνεία» της Θείας Λειτουργίας: η Θεία Λειτουργία επιβεβαιώνει τις προτυπώσεις της Παλαιάς Διαθήκης.
- «Μυστική ερμηνεία»: αποκαλύπτει την ιερότητα του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.

Δ) Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας (5 από 6)

- «Αναγωγική ερμηνεία»: θεώρηση της Θείας Λειτουργίας ως προτυπώσεως της αντίστοιχης που τελείται στη Βασιλεία του Θεού («αναγωγή» από το αισθητό σύμβολο στην πνευματική πραγματικότητα).
- Στο αρεοπαγитικό έργο *Περί εκκλησιαστικής ιεραρχίας* η «θεωρία» της Θείας Ευχαριστίας είναι ταυτόσημη με την «αναγωγική» ερμηνεία του Μυστηρίου.
- Η «ιστορική» αντιοχειανή μυσταγωγία: αντιστοίχιση των λειτουργικών πράξεων με τις ιστορικές πράξεις του Κυρίου.
- Σύμφωνα με την αντιοχειανή ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας, η «μίμηση» των ιστορικών πράξεων κατά τη Θεία Λειτουργία πραγματοποιείται «εν εικόνι» και ως «ομοίωμα»: η σωτηρία, όμως, παρέχεται στους πιστούς «εν αληθεία».

Δ) Αλληγορισμός και Συμβολισμός στην Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας (6 από 6)

- Η αντιοχειανή ερμηνεία θεωρεί τη Θεία Λειτουργία ως «ανάμνηση» των ευεργεσιών του Θεού, δηλαδή ως «αποτύπωση» και «προβολή» του σωτηριώδους έργου του Κυρίου.
- Μάξιμος Ομολογητής, *Μυσταγωγία*: η Θεία Ευχαριστία είναι «τύπος και εικόνα»/ Ως «τύπος» νοούνται οι προτυπώσεις της Παλαιάς Διαθήκης και ως «εικόνα» οι μελλοντικές αλήθειες (η «εικόνα» αναπαράγει το «αρχέτυπο»).
- Σύμφωνα με τον Μάξιμο, ο συμβολισμός δεν αντιβαίνει στον ρεαλισμό.

Τέλος Ενότητας

Βασικά θέματα Θεολογίας της λατρείας

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2015.
Γεώργιος Φίλιας. «Λειτουργική. Βασικά θέματα Θεολογίας της λατρείας».
Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

